بررسی

ناظران بیرونی مشروطه

کروه اندیشه: بخشی از مهم‌ترین آثاری که در طول دوره مشروطه ثبت شده و وقایع مشروطه را روایت می‌کنند، آثاری است که خارجی‌های مقیم ایران نوشته‌اند.

از جمله ادوارد براون و مورگان شوستر. در کنار این تاریخ‌نگاری‌ها، مجموعه گزارش‌های دیپلمات‌های خارجی مقیم ایران به وزارت خارجه‌های متبوعشان نیز وجود دارد. از جمله این آثار می‌توان به «کتاب آبی» وزارت خارجه انگلیس و «کتاب نارنجی» وزارت خارجه روسیه اشاره کرد.

ادوارد براون

از مهم‌ترین تاریخ‌نگاری‌های دوره مشروطه کتاب «انقلاب ایران» نوشته ادوارد براون است که در بعضی از موارد موافقت چندانی هم با سیاست‌های دولتش نداشته است. ادوارد براون شرق‌شناس مشهور بریتانیایی سهم بسیاری در بازخوانی و بازشناسی ایران به دنیای انگلیسی‌زبان و خلق بریتانیا در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم داشت. آثاری که او در آن سال‌ها درباره ایران نوشت همچنان یکی از منابع اساسی شناخت تاریخ معاصر ایران خاصه در صدر مشروطه است. براون به دلیل سفرهایی که به ایران داشت، به مسائل ایران کاملا آشنا بود و در طول سال‌های اول مشروطه نیز چندباره به ایران سفر کرده بود. او همچنین بر نظرات محافل سیاسی بریتانیا و حتی ناراحتی این کشور درباره ایران تاثیرگذار بود. براون کتاب «انقلاب ایران» را در سال ۱۹۱۰ (۱۲۸۹ شمسی) و در کیودار انقلاب مشروطه منتشر کرد. اثر براون، کتاب شامل تمام وقایع انقلاب تا پایان مشروطه (در سال ۱۹۱۱) نمی‌شود. این کتاب که برای خوانندگان غیرایرانی نوشته شده برای معرفی ریشه‌های مشروطه در ایران و روشن‌کردن فضای سیاسی کشور از سیدجمال‌الدین اسدآبادی شروع می‌کند. فصل آغازین کتاب به بررسی اندیشه‌های سیدجمال، قیام تنباکو و کشته‌شدن ناصرالدین‌شاه اختصاص دارد. سپس دوره پادشاهی مظفرالدین‌شاه و وقایع مشروطه آوا را روایت می‌کند. پیمان ۱۹۰۷ بین روسیه و انگلیس، بمباران مجلس، محاصره توپخانه، قتل تهران و در آخر تاسیس مجلس دوم موضوعات فصول بعدی کتاب هستند. براون کتاب‌های دیگری نیز درباره مسائل ایران نوشته که برخی از آنها نیز مربوط به انقلاب مشروطه‌اند. از جمله می‌توان به «آیین چون نامه‌هایی از تبریز»، «مشروطه‌خواهان ایران»، «مطبوعات و شعر ایران معاصر» و «یک سال در میان ایران» اشاره کرد.

مورگان شوستر

یک سال پس از انتشار کتاب براون در بریتانیا، مورگان شوستر آمریکایی به‌عنوان مستشار مالی دولت ایران وارد تهران شد. شوستر کتاب براون را خوانده بود و تا حدود زیادی با مسائل ایران آشنایی داشت. او همچنین با نوجه به ماموریت‌های قبلی خود، به‌عنوان دیپلماتی طرفدار حقوق مردم کشورهای محل ماموریتش شناخته شده بود. در سال ۱۹۱۰ وزیرمختار ایران در آمریکا از دولت آمریکا درخواست کارشناسی برای استخدام در دولت ایران به منظور اصلاح امور مالی دولت نوپای مشروطه کرد. شوستر با پیشنهاد دولت آمریکا در ۱۹۱۱ به ایران رفت و با چهار معاون خود مشغول به کار شد. شوستر با آغاز اصلاح امور مالی دولت ایران کمی بعد از ورودش به ایران به خانه‌دار کل کشور منصوب شد. حضور او و فعالیت‌هایش مخالفت روسیه و تا حدی بریتانیا با مشروطه‌خواهان را تشدید کرد. تا جایی که بعضی از محققان مشروطه دلیل اولتیماتوم روسیه و پایان مشروطه را ایستادگی بیش از حد شوستر در برابر دیپلمات‌های خارجی مقیم تهران دانسته‌اند. شوستر با اصلاحاتی که تا زمان بازگشت محمدعلی‌شاه برای بازیسی‌گری تاج‌وتخت با کمک روس‌ها انجام داده بود، با اقدداماتی که در امور مالی ارتش صورت داده بود، توانست وجوهات ارتشیان را بردارد و ارتش را برای مقابله با محمدعلی‌شاه و بازدرش شعاع‌السلطنه آماده کند که با کمک روس‌ها قصد بازیسی‌گیری تاج‌وتخت را داشت. محمدعلی‌شاه و شعاع‌السلطنه پس از شکست در اولین حمله روسیه، تاثیر وزود ایران به انقلاب را تضعیف کرد. در پی شکست محمدعلی‌شاه شوستر کوشید تا اموال شعاع‌السلطنه را در ایران توقیف کند اما دلیل روسیه طبق پیمان تقسیم ایران (قرارداد اوت ۱۹۰۷ سن‌پترزبورگ)، به او امر مخالفت کرد. شوستر در سال ۱۹۱۱ از ایران رفت و یک سال بعد کتابی را درباره تجربیاتش در تهران منتشر کرد. این کتاب که «اختناق ایران» نام دارد و چند ماه بعد از پایان مشروطه منتشر شده، سند مهمی درباره وقایع مشروطه دوم و به‌ویژه رخداد گسترده روسیه تزاری در امور ایران و سکوت بریتانیا در مقابل آن است. شوستر همچنین از اولین و مدعودکسانی است که درباره انجیمن‌های زنان در ایران نوشته است. اطلاعاتی که او درباره این انجیمن‌ها در کتابش آورده که، یکی از بهترین منابع برای تحقیقات بعدی در این زمینه بوده‌اند.

کتاب‌های آبی و نارنجی

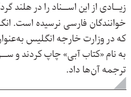

اسناد مهم آرشیوهای انگلیس و روسیه درباره حوادث مشروطه ایران منعکس‌کننده حقایقی از چهره این انقلاب است که در تاریخ‌نگاری مورخان ایرانی به آنها کمتر اشاره شده است. دو مجموعه‌ای که به نام «کتاب آبی» و «کتاب نارنجی» به فارسی ترجمه شده تنها گزیده‌ای از مقادیر معتنابهی از اسناد خارجی در زمینه حوادث مشروطه ایران است که برخی حوادث و وقایع تلخ بشتر پده را به قلم نیسندار کارگزاران و نویسندگان خارجی منعکس کرده است. در برخی موارد آشکار است که نویسندگان تلاش می‌کنند تا نقش دولت‌های خود را در حمایت از مردم ایران مثبت ارزیابی کنند و از این باب نیز متنی بر اتهام را بگذارند که انقلاب مشروطه با حمایت‌های دول آنها به پیروزی رسید اما ایرانی‌ها قدر آن را ندانستند و آن را با دست دادند. «کتاب نارنجی» روسیه نیز حاوی اسناد مهمی است که برخی زوایای پنهان دخالت روس‌ها را آشکار می‌کند اما اسنادی که مربوط به ارتباط بین مشروطه‌خواهان ایران و انقلابیون قفقاز است هنوز منتشر نشده است. توزع انتایی بخش زیادی از این اسناد را در هلند گردآوری کرده که هنوز به دست خوانندگان فارسی نرسیده است. انگلیسی‌ها نیز اسناد و مدارکی را که در وزارت خارجه انگلیس به‌عنوان «رکورد آفیس» وجود داشت به نام «کتاب آبی» چاپ کردند و سردار اسعد بختیاری دستور به ترجمه آن‌ها داد.

معرفی کتابی جدید درباره انقلاب مشروطه

مرکزدایی از انقلاب مشروطه

محمد ابراهیم فتاحی

انقلاب مشروطه ایران از جمله موضوعاتی است که توسط ایران‌شناسان از جنبه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است. از جمله این آثار کتاب «ایران بین ناسیونالیسم اسلامی و سکولاریسم» است. این اثر پژوهشی است که توسط دکتر ویلسا مارتین، استاد تاریخ دانشگاه لندن، نوشته شده و برگردان فارسی آن به این قلم به‌زودی به همت نشر نی به بازار عرضه خواهد شد. با توجه به اهمیت این کتاب در خلع و بیان دیدگاهی تازه نسبت به این تحول بنیادی و کشاکش‌هایی که تا به امروز ادامه یافته است. در این نوشته خلاصه‌ای از ویژگی‌های اثر که عمدتا برگرفته از پیشگفتار آن است، با برخی توضیحات دیگر آمده است.

از جمله نکات مهم کتاب مفهوم ناسیونالیسم اسلامی است که به نظر می‌رسد نخستین‌بار برای بیان دیدگاهی خاص به کار رفته است. مفهوم نوپسنده از ناسیونالیسم اسلامی در واقع جنبشی برای استقرار ایران داشت، به مسائل ایران کاملا آشنا بود و در طول سال‌های اول مشروطه نیز چندباره به ایران سفر کرده بود. او همچنین بر نظرات محافل سیاسی بریتانیا و حتی ناراحتی این کشور درباره ایران تاثیرگذار بود. براون کتاب «انقلاب ایران» را در سال ۱۹۱۰ (۱۲۸۹ شمسی) و در کیودار انقلاب مشروطه منتشر کرد. اثر براون، کتاب شامل تمام وقایع انقلاب تا پایان مشروطه (در سال ۱۹۱۱) نمی‌شود. این کتاب که برای خوانندگان غیرایرانی نوشته شده برای معرفی ریشه‌های مشروطه در ایران و روشن‌کردن فضای سیاسی کشور از سیدجمال‌الدین اسدآبادی شروع می‌کند. فصل آغازین کتاب به بررسی اندیشه‌های سیدجمال، قیام تنباکو و کشته‌شدن ناصرالدین‌شاه اختصاص دارد. سپس دوره پادشاهی مظفرالدین‌شاه و وقایع مشروطه آوا را روایت می‌کند. پیمان ۱۹۰۷ بین روسیه و انگلیس، بمباران مجلس، محاصره توپخانه، قتل تهران و در آخر تاسیس مجلس دوم موضوعات فصول بعدی کتاب هستند. براون کتاب‌های دیگری نیز درباره مسائل ایران نوشته که برخی از آنها نیز مربوط به انقلاب مشروطه‌اند. از جمله می‌توان به «آیین چون نامه‌هایی از تبریز»، «مشروطه‌خواهان ایران»، «مطبوعات و شعر ایران معاصر» و «یک سال در میان ایران» اشاره کرد.

کروه اندیشه: بیش از یک قرن از انقلاب مشروطه ایران، یکی از اولین انقلاب‌های قرن بیستم و مهم‌ترین انقلاب اجتماعی خاورمیانه، می‌گذرد. اغراق نیست اگر وسعت و عمق این انقلاب را در کنار انقلاب‌های روسیه و چین در قرن بیستم بدانیم. از اولین روزهای وقایع مشروطه تا همین امروز، تاریخ‌نگاری مشروطه شروع شده و همچنان ادامه دارد. تنوع تاریخ‌نگاری‌ها به این تصور دامن می‌زند که گویی با تاریخی چندوجهی روبروییم. حتی اگر تنوان حسب و سنم این تصور را به دقت ارزیابی کرد، نمی‌توان از این واقعیت چشم پوشید که انقلاب مشروطه میراثی چندوجهی در تاریخ ایران مدرن از خود به جای گذاشت، میراثی که بخش عمده آن همچنان فرهنگ سیاسی و اجتماعی ایران را به چالش می‌کشد. در این خصوص مصاحبه مکتوبی با حسن قاضی مرادی، پژوهش‌گر حوزه تاریخ و اجتماعی و مترجم، انجام داده‌ایم. او مادناری انقلاب مشروطه را الوآ ثاسی از خود مفهوم انقلاب می‌داند و آن را «مسئله‌ساز تاریخ جامعه» می‌داند. او مسئله‌سازی را نقد رادیکال موقعیت موجود جامعه تعریف می‌کند. از این‌رو، تلقیه دارد نمی‌توان پیامد انقلاب را به پیروزی یا شکست درک کرد و سنجید. به گفته قاضی مرادی، انقلاب مشروطه تاریخ جامعه ما را با دو آرمان «آزادی» و «استقلال» مسئله‌ساز کرد. کارهای قاضی‌مرادی عمدتا در حوزه تاریخ اجتماعی و مسایلی ایران و روانشناسی اجتماعی مردم ایران است و از مهم‌ترین آثار تالیفی او می‌توان به «نوسازی سرمایه‌دار و نوسازی مشروطه ایران»، «استبداد در ایران»، «ملکم‌خان، تاریخ‌پرداز نوسازی مشروطه در عصر مشروطه»، «در پیرامون خودمداری ایرانیان: رساله‌ای در روانشناسی اجتماعی مردم ایران»، «در ستایش شرم: جامعه‌شناسی حس شرم در ایران» و «تاملی بر عقب‌ماندگی» اشاره کرد. به گفته قاضی‌مرادی، تاسیس مجلس شورای ملی در دکتر جواد طباطبایی، و ترجمه «رساله دکترای فلسفه» و نقد فلسفه حق هگل» کارل مارکس به همراه مرحوم عبادیان اشاره کرد.

گفت‌وگو با حسن قاضی‌مرادی در سالگرد انقلاب مشروطه

ما و آرمان‌های انقلاب مشروطه

گ یک قرن پس از انقلاب مشروطه، همچنان تاریخ معاصر ایران متاثر از وقایع عصر مشروطه است. همچنان از نهضت مشروطه می‌گوییم و از مطالبات انقلاب مشروطه. این پایبند شیوح‌تار تکرار می‌کند. به نظر شما چه دلیلی برای تکرار مشروطه، این انقلاب را از چه منظر و موضعی باید بخواند؟

مانداری انقلاب مشروطه را، در درجه نخست، ناشی از حضور مفهوم آزادی می‌دانم. می‌توان انقلاب - در معنای تغییر رادیکال یا ریشه‌ای - را با یک مسئله‌ساز مشابه‌سازی تاریخ جامعه خواند. رادیکالیسمی که معرف انقلاب است در این مسئله‌سازی است. بیشتری جنبش انقلابی مستلزم گره‌خوردگی آن دوعنصر اساسی است. این را مارکس در کتاب «هجدهم برومر لوئی بناپارت» این‌گونه تبیین می‌کند: «انقلاب‌ها تاریخ خودشان را می‌سازند. اما آنان تاریخ را دقیقا آن‌گونه که طلب می‌کنند نمی‌سازند؛ آنان تاریخ را تحت اوضاع و احوالی که از سوی خودشان انتخاب می‌شود نمی‌سازند، بلکه تحت اوضاع و احوالی می‌سازند که مستقیما با آن مواجه می‌شوند و از گذشته به آن داده شده و منتقل شده است». این اوضاع و احوالی که انسان‌ها در دوره‌ای که در مقام عامل، اهداف سیاسی - اجتماعی خود را دنبال می‌کنند، آن را مواجه می‌شوند و از گذشته به آن داده شده و منتقل شده است. بنابراین